

յանդուզն մարդու մը տեղ գրած է, ամենքն ալ ըրածիդ վրայ ձայն վերցուցին, ու զքեզ սաստիկ պատժոյ արժանի կը սեպեն: Մի գարմանար ասանկ մտածելուն, վասն զի Հռոմայ մէջ խիստ դէշ կը սեպուի թագաւոր մը, որ կը յանդգնի կործանել զից մեհեանը, աստուածներուն դէմ ապրտամբ կը սեպեն զինքը: Բայց դուն վեհանձն թագաւոր մը ու իմ հին բարեկամս ըլլալովդ, շատ աշխատեցայ որ ծերակոյտը ներէ քեզի. այսու ամենայնիւ որովհետեւ սխալանքդ անմեղադիր ընելու պատճառ մը չունիս, չներեր՝ ինչուան որ վրագ ուղղութեան մեծ նշան մը չտեսնէ: Իրաւունք ալ ունի. վասն զի չկայ բան մը որ այնչափ ատելի ընէ կառավարութիւնը՝ ինչպէս ժողովրդեան տեսնելն որ իրենք կը պատժուին ու մեծերը պատժէ ազատ են: Սրբազան ծերակոյտը սահմանեց որ շուտ մը նորէն չինես ատմեհեանը, աւելի ընդարձակ, աւելի բարձր, աւելի զեղեցիկ ու առջինէն հարուստ. անանկ որ՝ մեհեանը մեծցընելու համար նոյնչափ քու պալատէդ կտրես, որչափ որ մեհենէն կտրեր էիր պալատդ մեծցընելու համար: Աս որ ընես, ինչպէս որ հիմա ամօթով ինկած ես՝ ան ատենը կը փառաւորուիս. վասն զի դուն աստուածներունը առնելու տեղը՝ աստուածները քուկինդ ընդունած կ'ըլլան: Եւ որպէս զի ծախքը քեզի ծանր չիգայ, քառասուն հաւար սեստերոս կը զրկեմ քեզի, չինուածքին օգնութիւն. ու բանը ծածուկ մնալու համար՝ Պանուկիոս քարտուղարիս հետ կը զրկեմ: Կը զրկեմ նաև ոսկի քառամանեակ մը՝ որ ինծի նեղուէն բերին. ինծի քիչ մը նեղ է, կարծեմ որ քեզի աղէկ կու գայ: Շատ ջորիներ բերին ինծի Սպանիայէն, երկու հատը քեզի կը զրկեմ: Պանուկիոս քարտուղարս հետը խիստ աղէկ ջորի մը ունի, անանկ կը սիրէ որ՝ մէկը չիկրցաւ կերպով մը առնել իրմէ, և ոչ փոխ կու տայ անիկայ մէկուն. կ'ուզէի որ ատ ջորին կամ

գնէր մէկը և կամ գողնար, որ Պանուկիոս չիկարենար հետը դարձնել ՚ի Հռոմ: Փաւստինաս զքեզ կը բարեւ. ես ալ, ինքն ալ կը բարեկենք ազնիւ թագուհի տիկինդ պարտուպատշաճ մեծարանգը. աս թուլակներն ալ ինքը պարգև կը զրկէ տիկնոջդ: Մարկոս ինքնակալ Հռոմայ իր ձեռքը կը գրէ քեզի:

Չինաց մարտնապրոշիւնը ու
արհեստները.

Ինչպէս բոլոր ազգեր, նաև կէս վայրենութեան մէջ մնացածներն ալ հազիւ քաղաքականաւ սկսած, ունեցեր են տեսակ մը մատենագրութիւն՝ նոյնպէս ալ Չինը, որոնց ժողովուրդ մը ձևանալը երեք հազար տարուան պատմութիւն է: — Բայց այս նիւթիս վրայ չսկսած խօսիլ՝ կարևոր կը համարիմ նախ Չինաց լեզուին վրայ համառօտ տեղեկութիւն մը տալ:

Նախ և առաջ պէտք է գիտնալ որ Չինաց նշանագիրները եզրիպտացւոց նշանագրաց պէս գաղափարներ կը ներկայացնեն և ոչ բառեր. դարձեալ կըրնանք զանոնք Արաբացի թուանշանաց հետ բաղդատել. վասն զի ինչպէս ասոնք բոլոր արեւմտեան ազգաց իմանալի են, անոնք ալ Գոչինչինաց, Ճարունացւոց և Գորէացւոց: Թէպէտ և անթիւ են Չինաց նշանագիրները, բայց ըստ մեծի մասին անգործածական. և արմատները և կամ սկզբնական նշանները երկու հարիւր տասնուչորսէն աւելի չեն: Այս մէկ երկու հարիւր արմատները ՚ի սկզբան միայն բնութեան գլխաւոր առարկաները կը ներկայացնեն և այն գաղափարները՝ որոնց ծանօթութիւնը կը կանխէ մեր մտաց մէջ. ետքը այս արմատական նշանաց տակն անցուցին բնութեան մէջ գտնուած բոլոր սեռից և տեսակաց դասաւորութիւնը: Բայց երբոր իրենց ծանօթութեանց հորիզոնն ալ ընդարձա-

կեցաւ (ինչպէս ամէն ազգաց), և իրենք ալ նորանոր բառից սկսան պէտք զգալ, իրենց նորոգ ստացած գաղափարները բացատրելու համար, այն ատեն լեզուին հմուտները փոխանակ նոր նշաններ հընարելու, մտածեցին որ իրենց այս նոր ծանօթութիւնները բացատրեն եղած սկզբնական արմատները իրարու հետ բաղադրելով և յաջողեցան: Բառարաններ շինեցին զրեթէ ըստ ամենայն մասանց կատարեալ ամենայն ճշդութեւ և կարգէ դուրս կանոնաւոր ոճով բացատրելով զրութեան նշանները և բառերուն նշանակութիւնները: Քերականութիւններ ալ շինեցին որոնք նշանաւոր են իրենց պարզութեամբ: Գիտնականաց լեզուն ամէն տեղ, ամէն գաւառի մէջ նոյն է. բայց զրեթէ ամէն գաւառ իր առանձին բարբառները ունի, որոնք զրութեան չեն գործածուիր, այլ միայն գեղջկաց և լեռնականաց բերանը կը լսուին: Հնչման մէջէն մինչև մէկ ատեն մը Բէքինցուոյն էր ընտրելագոյնը, բայց թաթարաց արքունեաց մէջ յաճախութիւնը անոնց հնչմունքը այլայլեց, և հիմա աւելի վեր կը համարուի Նանքինացուոյն:

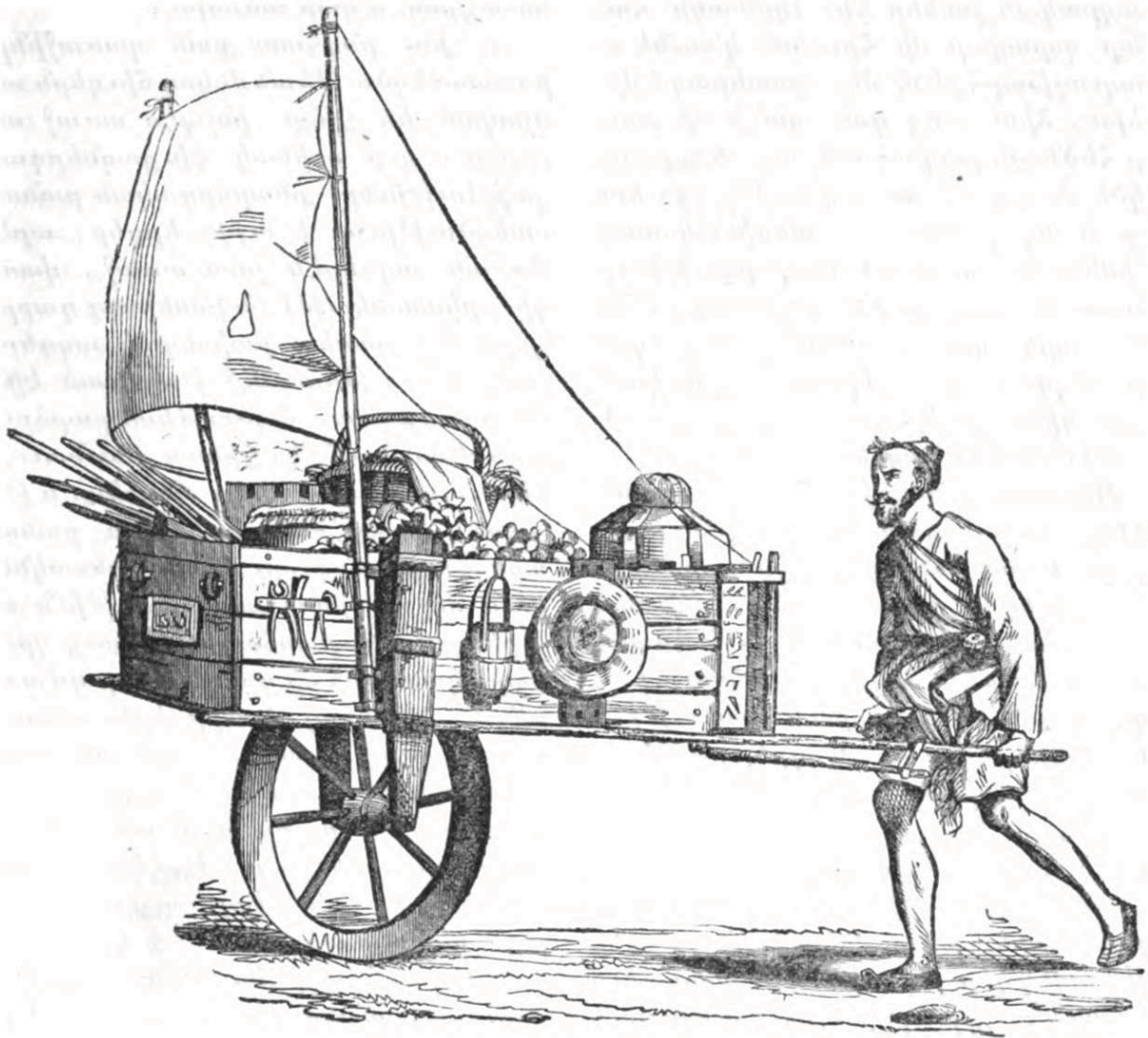
Ասիական ազգաց մատենագրութեց առաջինը և կամ առաջիններէն մէկը համարուած է Չինացը, իր ճոխութեւ, կարեւորութեանը, և վաւերականութեանը համար: Հեղինակութիւն ունեցող գրքերը ամենահին են և Քինկ կըսուին, և գլխաւորաբար կոմիտեկիոսի վարժարանին իմաստասիրաց բարոյական և իմաստասիրական երկասիրութիւնքն են այս հաւաքման զարդը և հարստութիւնը: Պատմութիւնը միշտ մտադրութեան արժանի համարած են, նմանապէս աշխարհագրութիւնն մեծաւ հոգով մշակած, և անոր նկատմամբ նշանաւոր գործեր հանած են. քաղաքական և փիլիսոփայական պերճախօսութիւնը կարծածնէս աւելի ասպարէզ գտած է փայլելու, ինչպէս նաև մատենագրական պատմութիւնը. բնագրաց վրայ քննադատութիւնը և կենսագրութիւնը, որոնց վկայ են այսօ-

րուան օրս եղած այն բազմաթիւ գիրքերը, նշանաւոր են իրենց մէջի կարգաբանութեանը և ոճին կողմանէ: Կրօնից և հոգեբանութեան վերաբերեալ սանսքրիդէն թարգմանեալ գրքեր ալ ունին: Բանաստեղծութիւնը ՚ի պատուի է. ունին քնարերգական և պատմական զիւցազներգութիւններ, և ալ աւելի նկարագրական և թատրոնական բանաստեղծութիւններ, և բարուց նկարագիրներ պատմական ոճով: Ունին նաև ընդհանուր և կամ մասնաւոր հաւաքմունքներ ընդհանուր ուսմանց և զրատանց նկատմամբ, որոնց մէջ նշանաւոր է հազար ութը հարիւր հատորովը, որուն տպագրութիւնը դեռ լմնցած չէ: Բայց այս ամէն բաներուն վրայ աւելցրնենք Չինաց ուրիշ պարճանաց նիւթ մ'ալ մինչդեռ տպագրութեան վրայ է խօսքերնիս. այսինքն համարինք թէ տպագրութեան գիւտը իրենք գտեր են, ինչպէս հասարակօրէն կը զուրցուի Ս. յո կրնանք համարիլ, բայց ոչ արդի տպագրութիւնը, թափած և չարժուն նշանագիրներով, այլ տպագրութիւն փորագրած տախտակներու վրայ:

Մինչև հիմա Չինաց մատենագրութեան վրայ ընդհանուր տեսութիւն մը ըրինք, ասկէ ետքը անոր քանի մը ճիւղերուն վրայ պիտի դարձնենք խօսքերնուս թելը:

Չինք չատ ազգերէ աւելի եռանդ և ախորժ զգացած են թատրոնական հանդիսից. անոր համար անբաւ թատրոնական բանաստեղծութիւններ ունին: Բայց յետ միանգամ ծանօթանալու Եւրոպացուոց Չինաց թատրոնական բանաստեղծութիւնքը, բնականաբար անտարբեր աչքով չէին կրնար նայիլ անոնց վրայ, այլ քննադատ աչքով, ինչպէս որ ալ ըրին:

Թատրոնական բանաստեղծութեան երեք գլխաւոր կանոնները պահած չեն Չինք իրենց երկասիրութեանց մէջ, որք են տեղոյ, ժամանակի և գործոյ միութիւն. այնպէս որ հանդիսատեսը առաջին արարուածին մէջ Չինաստան է, իսկ երկրորդին մէջ Մոզուլաց աշ-

Չին վաճառական . — Առագաստաւոր կառք .

խարհը. գործը երկար տարիներ կը պարունակէ. որով դիւցազնը առաջին արարուածին մէջ տղայ՝ ետքինին մէջ արևոր մ'է: Դարձեալ ողբերգութեան և կատակերգութեան մէջ բաց 'ի նիւթէն և խօսակցութեան եղանակէն, չկայ ուրիշ զանազանութիւն: Խաղերը տեսիլքով բաժնուած չեն. և առաջին անգամ որ դերասանը կ'երևայ, կուտայ իր անունը, և պաշտօնը կը ծանուցանէ. ողբերգութեց մէջ կը պակսին պարերը, և անոնց տեղ ամբողջութեան մէջ մտուցած են երգեր: Երբ դերասանը բռնուի կրէ մը և կամ ցանկութենէ մը բռնուի, մէկէն խօսքը

կ'ընդհատէ և կը սկսի երգել: Ընդհանրապէս երգերուն իմաստից նպատակն է այս զգացմունքները նկարագրել, որոնք կերպով մը աւելի սաստիկ կը յուզեն մարդկային սիրտը, ինչպէս ուրախութիւնն, ցասումն, սէր և ցաւ: Դերասանք դիմակ չեն դնիր, որ երբեմն գործածելը կարևոր է. մանաւանդ երբ մի և նոյն անձը այլ և այլ դերասան պիտի կերպարանի. կանայք ոչ երբէք տեսարաններու մէջ կ'երևան, այլ իրենց պաշտօնը տղայք և ներքինիք կը կատարեն:

Արհեստական հնարքներով զհանդիսատեսները խաբել չունին Չինք, այլ

բանեցուցած հնարքնին տղայական և ծաղրական քաններ են: Օրինակի համար զօրավար մը հրաման կ'առնէ օտար աշխարհքի մը մէջ պատերազմ մղողելու. ձիու տեղ գաւազանի մը վրայ կը հեծնայ, խարազանն ալ ձեռքը կը սկսի վազել տեսարանին մէջ. քիչ ետքը կանկ կ'առնէ, և հանդիսականաց կ'իմացնէ որ ըրած ճամբորդութիւնը հասաւ իր վախճանին: Դարձեալ ըսենք թէ հարկ եղաւ սանդղակներով քաղքի մը պարիսպներէն վեր ելնել, երեք կամ չորս զինուոր իրարու վրայ դիզուած՝ աստիճան կը ձևացնեն, և այլն:

Բայց ընդհանուր խօսելով, խաղերուն շէնքը չենք կրնար արհամարհել, այլ պէտք է տալ անոնց յարգը և արժէքը. մանաւանդ ողբերգութեանց մէջէն մէկ քանիինը, որոնք յանկուցիչ և հետաքրքրական կէտեր շատ ունին. ինչպէս է Չաօի ուրջը, որուն հետևութիւն մ'է վոլդերի լաւագոյն ողբերգութիւններէն մէկը. նիւթը կարգէ դուրս սրտաշարժ է: — Հմուտ չինագէտներ, որոնց գլուխ կրնանք համարիլ Պ. Յուլիանոս Սդանիսլաւը, չիներենէ կատակերգութիւններ թարգմանած են. ասոնց մէջ աղէկ կերպով Չինացի իւրաքանչիւր դասուն բարձր նկարագրուած ըլլալուն համար, կրկին անգամ հետաքրքրական կրնան ըլլալ մեզի: Կրնայիք դեռ շատ բան ըսել Չինաց թատրոնական բանաստեղծութեան վրայ, բայց մեր առաջարկութիւնը չթողուր: Ամենէն վերջը աս ալ աւելցնենք, որ թատրոնական խաղերը Չինաց մէջ որչափ ալ յաճախած և սովորական բան մը դարձած են, բայց տէրութիւնը բացարձակ հաւան չէ անոնց: Կը պատմուի թագաւորի մը համար՝ որ ինչուան զըրկուած ըլլայ յուղարկաւորութեան պատիւներէն՝ կատակերգութեան և կատակերգուաց վրայ չափազանց սէր ձգելուն համար, և ինչուան ֆիւլ-ֆիւլ կի թագաւորութեան ատեն, որ դարուս սկիզբները կ'իյնայ, Մանչու հին հարիւրապետները չէին կրնար թէատրոն մտնալ առանց նախ իրենց աստի-

ճանին յայտարար նշանները գտակներնուն վրայէն վար առնելու:

Ոչ ինչ ընդհատ քան զառաջինը՝ բանաստեղծութեան մէկալ ճիւղերն ալ մշակած են Չինք, ինչպէս առաջ ալ ըսինք. զոր օրինակ դիւցազներգակ քերթութիւնը, քնարերգական բանաստեղծութիւնը և ուրիշ երգեր, արևմտեան ազգերէն շատ առաջ, վասն զի քրիստոնէութեան իններորդ դարը, յորում Եւրոպիոյ բովանդակ ազգերը բարբարոսութեան մէջ թաղուած էին՝ չինական բանաստեղծութեան բարձրագոյն ժամանակն է: Չինաց ոտանաւորներուն մէջ թէ չափ կը տեսնենք և թէ յանգ. բայց սակայն թեթեւ բանաստեղծութեանց այլ և այլ տեսակներուն մէջ յայտնի տարբերութիւն մը չերևար, այն պատճառաւ անոնց վրայ սեփական կնիք մը դրոյմեն ալ դժուարին է: Հետևեալ կտորը երեք հազար տարի առաջ գրուած տաղարանի մը մէջէն հանուած է. հեղինակը տաղիս մէջ զհարուստը, որ աղքատի մը խոստացեալը իրեն կը գրաւէ, կկուի կը նըմանցնէ, որ կ'երթայ օտար թռչնոց բոյներուն կը տիրէ:

« Բոյնը՝ զոր չինեց թեւաւոր արհեստաւորը, աւարառու թռչունը պիտի յափշտակէ: Այսպէս կը կորնչին հարսի մը յոյսերը, երբ բռնի ճոխ մեծատան մը աւար կ'ըլլայ: Թռչունը որ կը թռչտի՝ բոյն մը կը պատրաստէ, որուն մէջ ետքը ապականիչը պիտի բնակի: — Հարսն ալ բռնադատուած, արցունքներ թափելով կը հեռանայ. հարիւր կառք իրեն ուղեկցութեան փառքը կ'աւելցնեն: Լացէք տկար ճարտարապետը, վասն զի քան զինքն հզօրագոյն թռչուն մը զրկեց զինքն իր բոյնէն. — Լացէք լքեալ և յափշտակեալ հարսը: Ո՛հ, ո՞րքան ընդունայն են չքեղութիւնք իր սրտին ցաւերը մեղմելու համար »:

Առասպելեալ պատմութիւններն ալ Չինաց բանաստեղծութեան մեծ հարստութիւն են: Ասոնց գլխաւոր յարգը, կ'ըսէ Պ. Արէլ Ռէմիւզա, կիրքերը

դուրս ցատրեցընելուն, բնաւորութիւնները աղէկ նկարագրելուն, և երևակայութիւնը իր ամենաբարձր կէտը հանելուն վրայ կայացած է:

Գալով աւելի բարձրագոյն ուսմանց, այսինքն աստեղաբաշխութեան և չափաբերութեան, համբաւը արդեանց չհամապատասխաներ. բայց այս ալ կարևոր է ըսել որ տէրութիւնը ռամկին բացարձակ արգիլած է աստեղաբաշխութիւնը, և մահուան կը դատապարտէ՝ որոնք որ առանց յայտնի հրամանի աստեղաց շարժումը և շրջանը սորվելու ետէ կ'ըլլան: Հ. Վէրպիէ յիսուսեան կրօնաւորը չին աստեղաբաշխից տգիտութիւնը ցուցած, և անոնց համար երկնքին երեսը քննելու կարևոր գործինքը չինել տուած է: Չինք ընդհանրապէս աստեղաբաշխութիւնը աստեղագիտութեան հետ չփոթած են. թագաւորական օրացոյցը որ ամէն տարի կը հրատարակուի, ըսածնուս հաւաստիքն ըլլայ. այնպիսի հրամաններ և այնպիսի խորհուրդներ կը բովանդակէ, որոնք նախապաշարեալ մտաց և տգիտութեան հետեանք են. յաջող և անյաջող օրեր կ'որոշէ, և անոնց մէջէն կը զատէ ան օրերն ալ որոց մէջ մարդ իր այս կամ այն տեսակ գործերը պիտի կատարէ: Սուրբ—քուն անունով գործի մը ունին թուաբանական հաշիւներ ընելու համար. և անով այնպիսի արտագութեամբ կ'ընեն, որ գրեթէ անհաւատալի կը կարծուի. Ռուսք ալ կը գործածեն զայն և Շուր կ'անուանեն: Քանի որ Եւրոպացիք Չինաստան ոտք չէին կոխած, թուաբանութեան մէջ յետին աստիճանի տգէտ էին Չինք, և այն արհեստներն ալ որոնք թուաբանութեան հետ վերաբերութիւն ունին՝ չկային: Յիսուսեանք մտուցին այս և ուրիշ գիտութեանց և արհեստից ծանօթութիւնները, բայց կարճ ժամանակ մը ծաղկելէն ետքը, Քանկի—հի թագաւորին ատեն ասոնց ետքի կայծն ալ մարեցաւ:

Գիտութեան կարևոր ճիւղերէն մէկն ալ բժշկութիւնն է հանդերձ վիրաբուժութեամբ: Անդամահատութեան մէջ տգէտ

մնալուն պատճառաւ՝ բժշկութիւնն ալ վիրաբուժութիւնն ալ իրենց ցանկալի նպատակին հասած չեն. բայց սակայն ունին քանի մը որոշեալ դեղեր զորոնք յաճախ կը գործածեն. ինչպէս է Չինաց բառով Մոքսա ըսուածը՝ որով տեղական ցաւերը կ'անցընեն. և ասոնցմէ ալ զատ մասնաւոր ուշ կը դնեն երակի զարնուածքին և անով հիւանդութեան տեսակը և աստիճանը կ'իմանան. դարձեալ ըստ սեռին, տարիքին և եղանակին երակին այլալուծութիւնը կը փնտռեն. նըմանապէս այս կամ այն հիւանդութեանց համար ալ զաստակին երակը կը զննեն, ուրիշ հիւանդութեանց համար ալ միւս զաստակինը. ինչպէս երբ հիւանդութիւնը լեարդին ու սրտին վրայ է՝ ձախ զաստակը, իսկ եթէ երկկամանց և ստամոքսին՝ ան ատեն աջը. դարձեալ իւրաքանչիւր վիճակի համար մէկ շնչառութիւն միւսը այսչափ զարնուածք որոշած են. զոր օրինակ առողջ մարդումը երակը չորս կամ հինգ պիտի զարնէ, աւելին հիւանդութեան նշան կը համարին: Գիտնականներէն ոմանք կը կարծեն որ ամենէն առաջ արեան շրջանը իրենք իմացած ըլլան. ընդունինք ալ թէ ստոյգ ըլլայ, բայց այս գիտութիւնը իրենց ամենեւին չահաւէտ եղած չէ. վասն զի նախ և առաջ երակը չընչեալէն չէին գիտեր զանազանել, որոնց պաշտօնը որիշ որիշ են. ծաղիկ հիւանդութեան առաջն առնելու համար տեսակ մը պատուաստ հնարած էին, բայց թէ կ'ընէր օգուտ՝ որոշ չենք գիտեր. իսկ կերպերնին այս էր. կ'առնէին պալարի մը շարաւը, և զան չորցընելէն ետքը կը փոշիացընէին. յետոյ այն փոշին կտաւի կտորի մը վրայ ցանած՝ հիւանդին հոտոտելեացը մէջ կը մտցնէին. նոյն բանը ողջոյ ալ կ'ընէին իբրեւ նախապահեստ դեղ. իսկ կովուստեանց շարաւով եղած պատուաստը առաջին անգամ Գանդոն մոուց անդղիացի վիրաբոյժ մը. պատուաստից երկու տեսակն ալ սկզբան Պուտայ քահանայից մենավաճառութիւն էր, շատ աշխատեցան այս իրենց առանձ-

Չինացի նաւ .

Նաչնորհութիւնը երկար ատեն վայելել, բայց վերջապէս երկրորդ տեսակը բոլոր տէրութեան մէջ տարածուեցաւ : Բայց ասոնցմով ոչ բժշկութիւնը զարմանալի յառաջադիմութիւն մը ըրած կրնայ սեպուիլ Չինաց մէջ և ոչ վիրաբուժութիւնը . վասն զի այս և ասոնց նման դարմանները նաև ամենայետնեալ և ամենատղէտ ժողովրդոց մէջ ալ սովորական եղած են . և քանի որ Չինաց հաւատքը կրօնական կանխակալ կարծեօք մեռելոց մարմինը յարգելու համար խստիւ և բացարձակ արգելք կը հանէ անդամահատութեան, այս երկու մարդկութեան ամենակարևոր արհեստները և միանգամայն դիտութիւնները յաւիտեան պիտի չզարգանան իրենց մէջ : Կ'ըսեն թէ Քաւկ-ձի անդամահատութեան կարևորութիւնը ըմբռնած ըլլալով Բարաննէն անունով յիսուսեան կրօնաւորին կը յանձնէ որ եւ-

րոպացւոց ամենէն համբաւեալ անդամահատութեան գիրքը Մանչու լեզուով թարգմանէ . և յետոյ կ'աւելցնէ թէ ինքը կարևոր կը ճանչնայ անդամահատութիւնը, միայն թէ առանձին տեղ մը ըլլուի ներկայութեւ բժշկաց և վիրաբուժից . և այս փորձը կրնայ ըլլուիլ ոճրագործաց դիակներուն վրայ . որոնք եթէ իրենց կենդանութեան ատեն մարդկութեան բարւոյն վնասեր են՝ դռնէ իրենց մահուընէն ետքը անոր օգտակար ըլլան : Բայց չհամարձակեցաւ այսպիսի սովորութիւն մը հաստատելու, վախնալով որ օրինաց և կրօնից հանած արգելքներուն դէմ չկրնար դռնել : Սակայն ինչ կ'ըսեն Չինաց Ասկլէպիոսները երբոր մէկը տեսնան իրենց ձեռացը մէջ անչնչացած «բժշկութիւնը կրնայ յաղթել հիւանդութեան, բայց ոչ ճակատագրին» :

Չինաց արհեստներու վրայ խօսելու

ատեննիս՝ լուծեամբ պիտի անցնինք նկարչութեան, արձանագործութեան և երաժշտութեան վրայէն. վասն զի երեքն ալ շատ ետ մնացած են, բայց միշտ երեքին մէջէն առաջնութիւնը նշանակութեանն է: Բայց ամէն գիտութենէ և ամէն արհեստէ աւելի զարգացած է մեքենականութիւնը, վասն զի միայն մեքենական հանճարները քաջալերուած և խրախուսուած են Չինացի մէջ: Մեծամեծ ծանրութիւններ վերցընելու բազմաթիւ մեքենաներ հնարած են, որոնց վրայ միայն հանճար և պարզութիւն կը տեսնուի. դարձեալ շատ գեղեցիկ գիւտ է ջուրը բարձրացնելու համար հնարած ջրհաննին, որուն կարեւորութիւնը երկրագործութեան մէջ աւելի կ'իմացուի. իրենց մեքենական հանճարոյն հաւաստիք են իրենց ունեցած աստեղաբաշխական և տպագրելու գործիքները, թէ և ըլլան անկատար բաներ. բայց ասոնցմէ աւելի այն մեծագործութիւնները, որոնք առանց գործեաց և մեքենայից օժանդակութեան չէին կրնար ըլլալ: Ինչպէս են մեծամեծ ուղիները, միակամար, երկաթ շղթայով անդնդոց վրայէն ձգուած առկախեալ կամուրջները, բրդածէ աշտարակները, չքեղ՝ բայց միանգամայն նորածէ յաղթական կամարները՝ ի պատիւ նշանաւոր անձանց, արուեստակեալ բարձրաբերձ ժայռերը, որոնք երկիւղ մը կ'ազդեն մարդու վրայ. ընդարձակ լճերը, երազընթաց հեղեղները, փրփրադէզ ջրվէժները, նշան են և անժխտելի վկաներ, թէ մեքենականութիւնը պէտք է որ ծաղկած ըլլայ մէջերնին. բայց ինչպէս մեքենականութիւնը, նոյնպէս ալ ճարտարապետութիւնը. և այս բաներէս կ'իմացուի թէ ունեցեր են գեղեցկին զաղափարը, և թէ միշտ բնութիւնը իրենց առաջնորդեր է:

Թերևս ոմանք հմուտ կարծեն զՉիները նաւարկութեան մէջ, վասն զի ամենէն առաջ իրենք անդրադարձած են մագնիսին դէպ ի բեռ ձգմանը. բայց ատանկ չէ: Կողմնացուցի գործա-

ծութիւնը սովորական եղած է իրենց մէջ, որուն պիկկնակնիկ կ'ըսեն և ըսել է Ռաբաւացոյց ռաւոյ. Կողմնացուցին մէջ մագնիսին հարաւային բեռին վրայ որոշ նշան մը դրուած է ինչպէս եւրոպական Կողմնացոյցներուն հիւսիսային բեռին վրայ: Նաւերնին կոշտ և տձև զանգուածներ են. և երկու ծայրերը կարգէ դուրս վեր բարձրացած, խարխիսնին ալ փայտէ է. չունին եւրոպացւոց բարձրութիւն չափելու գործիքները, և նաւուղիներն ալ յետին նաւաստիէն աւելի հմուտութիւն չունին, որոնք ճարտն և կամ փիլիպպեանց կղզիները կ'երթան, աստեղաց առաջնորդութիւն կ'երթան, ինչպէս վայրենիները. իսկ անոնք որ դէպ ի Պադաւիա և կամ Մալլաքքա կ'առագաստաւորեն նաւերնին, ցամաքը աչքերնէն չեն կորսընցներ:

Բայց իրենց սամբաւեքուն չքեղութիւնը գովեստից արժանաւոր է. սամբանը նաւակի տեսակ մ'է զոր գետերուն վրայ կը գործածեն, գեղեցիկ գեղնազոյն վեռնիձով մը ներկած, առագաստները փսիաթէ և գեղեցկաշէն, բայց ծանր և անթեքելի են: Մեծամեծ նաւակները քաշելու համար պամպուկ կեղևէ շինուած պարաններ կը գործածեն. ոչ թէ կանեփէ և կամ կտաւէ պարան չունին, այլ ամենուրեք մէջէն այս տեսակը աւելի յարմար գտած են:

ՄԱՆՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Հրագիրք Բրիտանիոյ .

Մեծն Բրիտանիոյ մէջ 1257 լրագիր կը հրատարակուի, որոնց 933 յԱնգլիա, (226ի Լոնտրա, 707 Լոնտրայէն դուրս) 43 Կալլէսի գաւառը. 139 Սկովտիա. 128 յիւլանտա. 14 հատ ալ կըղզիներուն մէջ: Այս 1257 լրագիրներէն, 53ը ամենօրեայ են յԱնգլիա. իսկ Սկովտիոյ և յիւլանտիոյ մէջ 12 հատ կայ. մէկ մէկ հատ ալ Կալլէս և կղզիներուն մէջ: 1865ին մեծին Բրիտանիոյ մէջ միայն